

rüntü oluşturmaktadır. Eski fotoğraflardan, kümbeti çevrelediği tahmin edilen bir duvarın taçkapağına bağlandığı anlaşılmaktadır. Yıkılmış olan dikdörtgen çerçeve içinde yüksek sivri kemerli taçkapağının iki tarafında birer silindirik minare yer almaktaydı.

Cami. Nahçıvan'daki cuma camilerinin bilinen ilk örneği olan mâbed, kümbetin çok yakınında aynı tarihlerde muhtemelen Atabeg Nusretüddin Cihan Pehlivan Muhammed zamanında (1175-1186) inşa ettirilmiştir. Seyahatnâmelerdeki çizimlerine göre mihrap duvarına paralel iki nefi bulunan yapının mihrap önünde bu iki nefi kesen büyük bir kubbesi vardı. Önünde eyvanlı girişi olan caminin yan duvarlarında sivri kemerli ikiye pencere açılmıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

E. Jacobsthal, *Mittelalterliche Backsteinbauten zu Nachtschewan im Araxesthale*, Berlin 1899, s. 13, rs. 3; A. Alaskerzade, "Yusuf bin Kuşeyr ve Mümine Hatun Türbelerinin Kitabeleri", *A. Bakıhanov Adına Tarih Enstitüsünün Eserleri*, Bakü 1947, I, 76-91; Gulam Ali Hatem, *İran'da Büyük Selçuklu Türbeleri* (doktora tezi, 1974), AÜ İlahiyat Fakültesi, s. 109; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 341-342; Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979, s. 67-78; a.mlf., *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996, s. 121-136; Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1986, s. 19-20; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri: I Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s. 20-22; Turgay Yazar, "Nahçıvan'da Türk Mimarisi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 174-184; Rayiye B. Amenzade, "XI-XVII. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Abidevi Yapıların Özelilikleri", a.e., VIII, 166-173; Hakkı Önkol, "Türk Türbe Mimarisinde Cenazelik Katının Gelişmesi", *TK*, XXVI/307 (1988), s. 732-738; Yusuf Çetin, "Nahçıvan Mümine Hatun Kümbeti", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sy. 11, Erzurum 2003, s. 17-24; V. Minorsky, "Nahçıvan", *İA*, IX, 34-35.

AYŞE DENKNALBANT

MÜ'MİNİLER

(bk. MUVAHHİDLER).

MÜ'MİNÜN SÛRESİ

(سورة المؤمنون)

Kur'an-ı Kerim'in
yirmi üçüncü sûresi.

Mekke döneminin sonlarında nâzil olmuştur. Yüz on sekiz âyettir. Sûre ismini, "İnananlar mutlaka kurtuluşa erecektir" meâlindeki ilâhî beyanla başlayıp müminlerin (mü'minûn) vasıflarını anlatan giriş

kısından almıştır. Fâsılası dört âyette م, diğerlerinde ن harfidir.

Mü'minûn sûresinin muhtevasını bir girişle üç bölüm halinde ele almak mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de çeşitli âyetlerde ebedî hayattaki mutluluğun son noktası (felâh) Allah'ın rızasına ulaşış O'nun cemâlini müşahade etme şeklinde belirtilmekte (et-Tevbe 9/72; Yûnus 10/26; el-Kıyâme 75/22-23), sûrenin girişinde sözü edilen mutluluğun mekânını teşkil eden cennete vurgu yapılmaktadır. Sûrenin ilk âyetlerinde cennete gireceklerin vasıfları namaz ve zekât ibadetlerini yerine getirmek, emanete riayet etmek, faydasız söz ve davranışlardan sakınmak ve iffetlerini korumak diye ifade edilmiştir (âyet 1-11). Ardından duyu yoluyla algılama ve akılla istidlâlde bulunma imkânına sahip kılınan insanın yaratıcının varlığı, O'nun bütün evreni yaratıp yönettiği gerçeğine ulaşabilmesi için bazı örnekler sıralanır. Bunlar beşer türünün spermadan üretilip en güzel biçime getirilmesi, dünyanın da içinde yer aldığı mükemmel kozmik sistem vb. hususlardır (âyet 12-22).

Birinci bölümde, Hz. Nûh'tan başlamak üzere peygamberler tarihi boyunca devam eden hak-bâtıl mücadelesi anlatılmaktadır. Peygamberler, insan için onur kırıcı bir davranış olan puta tapmaktan vazgeçmeleri ve tevhid inancını benimsemeleri yolundaki tebliğlerini muhataplarına ulaştırmışlar, dünyadaki bütün fiil ve hareketlerin ölümünden sonraki ebedî hayatta hesabının verileceğini söylemişlerdir. Ancak gerçeğe karşı direnişte ısrar eden ve genellikle malî güç ve iktidar sahibi olan kimseler peygamberleri yalanlamış, onların üstünlük ve hâkimiyet peşinde koşan insanlar olduklarını, Allah'ın elçi göndermesi halinde bunun insan değil melek olmasının gerektiğini belirtmişler ve eski yanlış davranışlarını sürdürmüşlerdir. Allah da bu kavimleri helâk etmiştir (âyet 23-44). Daha sonra Hz. Mûsâ ile Firavun mücadelesine kısaca temas edilerek kibirli Firavun ve hânedanının helâk edildiği belirtilmiş, ardından özel bir yaratılışa sahip kılınan Hz. İsâ zikredilmiştir. Bütün peygamberlerin temel ilkeleri ortak olan ilâhî mesajları insanlara ilettikleri, toplumların ise farklı inanç ve ideolojilere bölündükleri ve her grubun kendisini haklı gördüğü ifade edilmiştir (âyet 45-53).

Sûrenin ikinci bölümünde Hz. Peygamber döneminde mevcut inkârcılar konu edilmiştir. Bu âyetlerde genellikle mal ve evlât sahibi olan inkârcıların gaflet içinde

Mü'minûn sûresinin ilk âyetleri

bulundukları, gurura kapıldıkları, âkibetlerini düşünmedikleri, fiil ve hareketlerinden sorumlu tutulacakları âhiret hayatına inanmadıkları belirtilmektedir. Halbuki yaratıcının sayısız nimetlerinden faydalanan inkârcılar, gerçeği kendilerine haber veren ve hiçbir menfaat beklemeyen Allah elçilerinin uyarılarına sürekli muhatap olmaktadır. Ayrıca ataları gibi kendileri de zaman zaman sıkıntılara mâruz bırakılmakta, sızlanmaları sonucu musibetleri kaldırılmakta, fakat yine de eski tutum ve davranışlarını sürdürmektedirler (âyet 54-92). Daha sonra Hz. Peygamber'e ve kıyamete kadar gelecek İslâm davetçilerine hitap edilerek zalim inkârcılara gelebilecek dünyevî cezalardan, şeytanların kışkırtma ve müdahalelerinden Allah'a sığınmaları emredilmekte, kötülüğü iyilikle bertaraf etmek için çaba sarfetmeleri istenmektedir (âyet 93-98).

Üçüncü bölüm âhiret hayatına ayrılmış olup burada inkârcıların âhirette karşılaşacakları azap anlatılmaktadır. İnkârcıların suçlarını itiraf edip cehennemden çıkarılmayı talep edecekleri, fakat dünyada müminlere karşı onur kırıcı davranışlarının cezasının benzer şekilde kendilerine uygulanacağı belirtilmektedir. Sûrenin son âyetlerinde tevhid inancına tekrar dikkat çekilmekte ve sûre Resûlullah'a tavsiye edilen şu dua ile sona ermektedir: "Rabbim, affet, merhamet et! Sen merhamet edenlerin en hayırlısı" (âyet 99-118).

Nübüvvetin Mekke'de geçen ilk on üç yılının son zamanlarında nâzil olduğu bi-

MÜ'MİNÜN SURESİ

linen Mü'minün sûresinde Hz. Peygamber ile ahabının dinî hayatlarını sürdürmelerine izin vermeyen, onları hicret etmeye mecbur eden müşriklere tekrar uyarıda bulunulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Resûlullah'a ve dolayısıyla davet ve irşad görevini yerine getirecek kimselere tebliğ sırasında muhataplarına sert davranmamaları tavsiye edilmekte, başarılı olabilmek için öncelikle kendi dinî hayatlarını iyileştirmeleri gerektiği bildirilmektedir.

Hız. Ömer'den nakledildiğine göre Resûl-i Ekrem, "Bana öyle on âyet nâzil oldu ki onların icabını yerine getiren kimse mutlaka cennete girer" dedikten sonra Mü'minün sûresinin ilk âyetlerini okumuştur (Kurtubî, XII, 102; sûrenin faziletiyle ilgili diğer rivayetler için bk. a.g.e., XII, 102-103; Şevkânî, III, 473). Ebüssuûd Efendi *Tefsîru sûreti'l-Mü'minîn* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1026/4) ve Mustafa b. Ebû Saîd el-Hâdimî *Risâle fi kad efleha'l-mü'minün* adıyla birer risâle kaleme almışlardır (Süleymaniye Ktp., Tınovalı, nr. 1842).

BİBLİYOGRAFYA :

Vahidî, *Esbâbû'n-nûzûl* (nşr. Seyyid el-Cümevî), Beyrut 1410/1990, s. 258-260; Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 102-103; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 473; N. Robinson, "The Structure and Interpretation of Sûrat al-Mu'minün", *Journal of Qur'anic Studies*, II/1, London 2000, s. 89-106.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MÜ'MİNÜTTÂK

(bk. ŞEYTÂNÜTTÂK).

MÜMİNZÂDE AHMED HASÎB

(bk. AHMED HASÎB EFENDÎ).

MÜMÎT

(المميت)

Muhyînin mukabîli olarak kullanılan Allah'ın isimlerinden biri

(bk. MUHYÎ).

MÜMKİN

(الممكن)

Varlığı da yokluğu da zâtının gereği olmayan veya konu ile yüklem arasındaki ilişki zorunlu bulunmayan anlamında kelâm ve mantık terimi

(bk. HÜKÜM).

MÜMTÂZ

(ممتاز)

Berhûrdâr b. Mahmûd
Türkân Ferâhî
(XI./XVII. yüzyıl)

İranlı münşî ve şair.

Türkmen asıllı olup bugün Afganistan sınırları içinde kalan Ferâh'ta doğdu. Şiirlerinde kullandığı Mümtâz mahlasıyla tanınmıştır. Hayatı hakkındaki bilgiler *Maḥbûbû'l-kulûb* adlı eserinde verdikleriyle sınırlıdır. Kendi anlattığına göre eğitimi doğduğu yerde aldı ve kısa bir süre sonra şiir yazmaya başladı. Ardından gittiği Merv'de iki yıl Arslan Han'ın hizmetinde bulundu, buradan İsfahan'a geçerek Hasan Kulî Han Şamlû'nun münşîliğini yaptı. Bu şehirde dostlarından birinin teklifi üzerine meclislerde anlatılan hikâyeleri bir mecmuaya toplamaya başladı. Önce *Ra'na* ve *Zibâ* diye adlandırdığı bu mecmuaya zamanla sayıları 400'ü bulan kıssaları da ekledi ve buna *Maḥfel-i Ârâ* adını verdi. Memleketi Ferâh'a dönen Mümtâz bir süre Herat ve Meşhed'de ikamet etti. Daha sonra gittiği Ulkay-Dürûn'da Safevî Şahı I. Abbas'ın 1035 (1626) yılında tayin ettiği Vali Menûcîr b. Karcikây'a üç yıl münşîlik yaptı. Çevredeki bir kabilenin şehre yönelik saldırısı sırasında bütün eşyası yağmalanıp yazdığı eser kaybolunca Herat'a döndü. Burada çalışmasını yeniden kaleme almaya karar vererek "Şemse ve Kahkaha" adlı hikâyeyi yazıp Vali Safî Kulî Şamlû'ya ithaf etti. Ancak Herat'ta çıkan karışıklıklar yüzünden Habûşân'a geçti. Hatırında kalanlara yeni hikâyeler ekleyip eserini telif etmeye başladı. *Maḥbûbû'l-kulûb* adını verdiği bu çalışma bir önsöz, beş bab (tevazu, hüsn-i hulk, teslim, musâhaba ve sehâvet) ve bir hâtmeden meydana gelmektedir. Ağır bir dille yazılan eser, üçüncü bölümdeki hikâyelerden birinin ismi olan *Şemse ve Kahkaha* olarak da tanınmıştır. Kitabın hâtimesinde yer alan ve daha sade bir üslûpla yazılan "Ra'na ve Zibâ" adlı bölüm halk arasında çok tutulmuş ve ayrı olarak da basılmıştır (Bombay 1304). Eserin tamamı daha sonra yayımlanmıştır (Tahran 1322 hş.). Son neşri *Dâsitânhâ-yı Maḥbûbû'l-kulûb* ismiyle Ali Rızâ Zekâvetî tarafından gerçekleştirilmiştir (Tahran 1373 hş.). Mümtâz'ın mezarının Ferâh civarında bulunan Yezde köyünde olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mümtâz, *Maḥbûbû'l-kulûb*: Şemse ve Kahkaha, Tahran 1336 hş.; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 776-777; Safâ, *Edebiyyât*, V/3, s. 1802-1805; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 362; Zehrâ-yi Hânleri [Kiyâ], *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahran 1348 hş., s. 452; Âgâ Büzûrg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşânîfî's-Şi'a*, Beyrut 1390/1970, XIV, 225; Ethe, *Târîh-i Edebiyyât*, s. 236-237; M. Ali Taberî, *Zübdetü'l-âşâr*, Tahran 1372, s. 370; Ahmed-i Münzevî, *Fihrist-vâre-i Kitâbhâ-yi Fârsî*, Tahran 1374 hş., I, 469-470; M. Enûşe, "Berhûrdâr Türkân", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., III, 164-165; E. Berthels, "Mumtâz", *EF* (İng.), VII, 557; Ali Mir Ensârî, "Berhûrdâr Ferâhî", *DMBİ*, XI, 681-682.

MEHMET ATALAY

MÜMTAZ MAHAL

(ö. 1040/1631)

Bâbürlü Hükümdarı I. Şah Cihan'm, adına Tac Mahal'i yaptırdığı hanımı Ercümend Bânû Begüm'ün unvanı (bk. TAC MAHAL).

MÜMTEHİNE SÛRESİ

(سورة الممتحنة)

Kur'an-ı Kerîm'in altmışıncı sûresi.

Medine devrinde Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin fethi arasındaki dönemde nâzil olmuştur. On üç âyet olup fâsılası ن، م، د، ر، ل، م، ن harfleridir. Adını 10. âyet-te geçen "fe'mtehinühünne" (onları imtihan edin) ibaresinden alır. Bu emir, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Mekke'den kaçarak müslümanlara sığınan mümin kadınların niyetlerinin anlaşılması amacına yöneliktir. Sûre Mümttehane, İmtihân ve Meveddet olarak da anılır. Mümttehine (imtihan eden) şeklindeki adlandırma sûrenin kendisini nitelerken Mümttehane (imtihan edilen kadın) ilgili âyetin indirilmesine sebep olan hanım sahâbîlere işaret eder. Meveddet (sevgi) adı ise bu kelimenin yer aldığı 1 ve 7. âyetlerle bağlantılıdır.

Mümttehine sûresinin temel konusunu Câhiliye devrinde aynı toplumu oluşturan insanlardan müslüman olanların olmayanlarla münasebetleri oluşturur. İki taraf arasındaki bazı gizli dostluklar ilâhî beyanın müdahalesine zemin hazırlamıştır. Hz. Peygamber seferlerinin hangi cepheye yönelik olacağını genellikle gizli tutardı. Medine döneminin son yıllarında, daha önce Mekkeliler'le yaptığı Hudeybiye Antlaşması'nın içerdiği şartların Mekkeliler'ce ihlâl edilmesi üzerine Mekke'yi fet-